

האקראיות והתגלות ה' הסמויה בעולם

פרופ' עלי מרצבך

יו"ר ההנהלה, מכלול

1. הרבה תופעות התנ"ך מתקשרות למושג המקראיות, לפעמים באור חיובי ולפעמים באור שלילי. גם בספרות התלמודית ובהלכה, מתייחסים חז"ל לתהליכים מקריים. במאמר זה ננסה לבאר את המאורעות המקריים השונים, את התייחסות חז"ל לתופעות אלו, ואת חשיבותן ביחס לתכלית העולם. נראה שהתפיסה המיוחדת של היהדות להופעות האקראיות בעולם, משלבת את הסדר ואת המקראיות ונעמוד על משמעות החיבור של גורמים אלו.

נתייחס למשמעות מושג האקראיות לפי היהדות בהתאם לפרשנות חז"ל. למרות הרב גוניות של חז"ל בפרשנות התורה, נראה כי יש הסכמה בין כולם לגבי המשמעות התיאולוגית של האקראיות המהווה את ההשגחה העליונה הנסתרת. נדגיש כי האקראיות ביהדות היא תמיד בעלת משמעות במובן הזה שהיא מגלה לאדם את רצון הבורא או אמורה לגלות לאדם הדרך שהוא צריך ללכת בה.

נראה שגם האקראיות לובשת צורות שונות ואף משונות: מקרה, קרי, גורל, מזל, נחש, קסם ועוד. נעמוד גם על ההבדל בין תפיסת חז"ל לבין גישתם של חכמי יוון לגבי מושגי האקראיות והגורל.

עד היום אין הגדרה חד-משמעית למושג האקראיות. מאורע אקראי נחשב כמאורע ללא משמעות וללא סיבה ברורה. בעולם המודרני, הקדושה שבאקראיות נעלמה לחלוטין. יש ענף במתמטיקה הנקרא תורת ההסתברות בו עוסקים בתכונות הכמותיות של האקראיות, מפתחים אקסיומטיזציה וחוקרים מושגים כמו מאורעות בלתי-תלויים, תהליכים סטוכסטיים ומשפטי גבול. למרות ההצלחות של תיאוריה זו, מאומה נאמר על המשמעות העמוקה של המקרה. במדעי המחשב מנסים לפתח אלגוריתמים המייצרים מספרים פסידו-אקראיים, אבל כח היצירה של האדם אינו מסוגל לברא אקראיות אמיתית. כנראה שיצירת אקראיות דורשת דרגה גבוהה יותר של סיבוכיות ממה שידוע היום.

הגישה המיוחדת של חז"ל למאורעות האקראיים אינה מצטמצמת לתחום החשיבה והפילוסופי גרידא, אלא שיש בה השלכות יסודיות לגבי התנהגות האדם בחיי היום יום. הדבר מתבטא בהלכות הרבות המתייחסות להטלת גורל (למשל הלכות חלוקה בין שותפי או יורשים, עיין שולחן ערוך חושן משפט סי' קעה). כנראה, בגלל התרבות המערבית שהיהדות ספגה במשך עשרות דורות, הלכות אלו אינן נפוצות בציבור הרחב. רבים ומגוונים הם מאמרי חז"ל על הגורל. למשל כתוב במדרש "ילקוט שמעוני": "ארבעה שמות נקראו לגורל: חלש, פור, גורל, חבל. בכולם לקו בני עשו, בחלש לקו עמלק, שנאמר: "ויחלוש הושע...". בחבל עתידה ללקות מלכות רביעית, שנאמר (הושע י"ג) "חבלי יולדה יבואו לו".

בתנ"ך למילה גורל יש לכאורה משמעויות שונות. הוא משמש קודם כל בהוראת עצמים שעל פיהם ביקש האדם הכרעה או פתרון בשעת ספק. אף הוא מורה על הדבר שניתן על פי הגורל ועל נחלה בפרט. כמו כן, גורל פירושו מנת חלקו של אדם או דבר, או מזל, כמו שכתוב בספר דניאל (יב' יג') "ותעמד לגרלך לקץ הימין".

כמובן שלשתי משמעויות אלו יש קשר מידי: כמו שלא ניתן לדעת את תוצאות הטלת גורל, כך עתידו או גורלו של האדם אינו ידוע ולא ניתן לחיזוי. אפשר לדון האם אכן לא ניתן לחזות את עתידו של אדם, אבל כאשר משתמשים בביטוי גורל, מתכוונים –במודע או שלא במודע– שתוצאות הפעולות מכילות גורם שהוא נעלם מהידיעה.

מקובל היום לחשוב שאנחנו - המין האנושי - נמצאים לא רק בידיים של המקרה או הגורל, אלא אנחנו הגורל עצמו ממש. אין זה אומר שאין לנו שליטה והשפעה על מהלך חיינו. אפשרות החירות תמיד קיימת. משמעות הדבר היא לתת למסלולה הקיומי (אקסיסטנציאלי) של החירות כיוון מסוים ומגמה נבחרת. למפרע, האדם לא יסתכל על החיים שלו כסתם מקרה.

מנקודת מבט יהודית יש לאקראיות משמעות עמוקה יותר, והיא קיימת עבור ארבע המטרות הבאות:

- א. לאפשר התערבות אלוקית במהלך ההיסטוריה של האנושות.
- ב. להשאיר את הבחירה החופשית ביד האדם.
- ג. לאפשר גיוון בתהליכי התחדשות והמשכיות החיים.
- ד. למנוע תחזית תופעות טבע לטווח ארוך.

התרגום המעשי של רעיונות אלה מתבטא במושג הגורל ובהלכות הרבות המקיפות מושג זה.

עצם התגלות ה' בעולם טומן בתוכו סתירה פנימית. אין בכוונתי לדון כאן בבעית המעבר מהאינסוף לסופי, אלא במתח שבין התגלות מצד אחד ובחירה חופשית של האדם מצד שני. במילים אחרות, איך ניתן לשמור על הבחירה החופשית של האדם כאשר מולו הוא רואה וחש ללא ספק את התגלותו של הקדוש ברוך הוא?

במאמר זה, ברצוני להביא דוגמאות אחדות מהתורה המתייחסות כולן למושגי האקראיות והמקרייות ונדון בהכרחיות מושגים אלו. מתוך הדוגמאות ניתן אולי להבין כמה מדרכי ההתגלות הסמויה המאפשרות לאדם בפרט ולאנושות בכלל להמשיך את חייהם מבלי להתייחס במפורש לאותה התגלות או התערבות עליונה.

2. דוגמאות:

א. **סיפור עבד אברהם**: "הקרה נא לפני היום..." (בראשית כד יב) ובהמשך "כי הקרה ה' א-לקיך לפני" (בראשית כז כ). במעשה זה מופיע בפעם הראשונה בתורה הביטוי ששורשו הוא "קרה". פירוש ביטוי זה הוא ארע או התרחש. עבד אברהם משתמש בסימן מיוחד שאמור לעזור לו למצוא את האשה המתאימה ליצחק. האם מעשה זה היה חיובי? חז"ל חלוקים בדבר. יש גבול דק בין ה"ניחוש" שהוא אסור מן התורה לבין ה"סימן" המבטא התגלות עליונה אבל מאד סמויה. בכל אופן, מדובר כאן במפגש בין ה' לעבד אברהם שהוא "מקרי".

ב. **סיפור אחי יוסף ליעקב**: לאחר שמכרו האחים את יוסף לשיירת הישמעאלים היורדת מצרימה, החליטו לספר לאביהם שיוסף נטרף "ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שער עיזים ויטבלו את כתנת בדם וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אביהם ויאמרו, זאת מצאנו הכר נא את הכתונת, בנד היא אם לא" (בראשית ל"ז, לא-לג). המקרא אינו מגלה מי הוא זה שבישר ליעקב על מותו כביכול של יוסף, אך המדרש (בראשית רבה) מספר שנערכה הגרלה בין האחים כדי לקבוע מי מהם ימלא את התפקיד הנורא. ר' אליעזר בן עזריה דורש את המילה "פסים" ש"הפיסו עליה איזה מהם יוליכה לאביו ועלה יהודה". גם רש"י מסביר ש-"הטילו גורלות ועלתה יהודה".

ג. **חששות יעקב**: "ולקחתם גם את זה... וקרהו אסון" (בראשית מד כט). יעקב חושש שיקרה אסון לבנימין אחרי ששנים מבניו נלקחו ממנו. מסיפור זה, חז"ל לומדים דין "החזקה ההסתברותית": כאשר מאורעות דומים קורים פעמיים (או שלש פעמים) ברציפות, למרות שהם נראים כבלתי תלויים, יש לכאורה סבירות להניח כי מאורע זה יקרה פעם נוספת. משפט זה נראה כסותר את מודל "סדרת ניסוי ברנולי". הפתרון טמון בקיום תלות עתית הנגזרת מתוך התרחשות האירועים (קיום הניסוי הוא הגורם לתלות).

ד. **הופעת הקדוש ברוך הוא במצרים**: "ה' א-לקי העבריים נקרה עלינו" (שמות ג יח). בפעם הראשונה שיש התגלות והופעה עליונה עבור כלל עם ישראל, הביטוי הבא לתאר לנו את המחזה המיוחד הזה הוא "נקרה", כאילו בדרך מקרה ובאופן מזדמן (כך לשון רש"י במקום). במילים אחרות, אין כאן הופעה קבועה וחשובה אלא ארעית ולזמן קצר. הסיבה לכך היא שארץ מצרים מלאה טומאה ולכן לא מאפשרת התגלות גלויה. ה"מעט התגלות" המופיעה באה רק להתחיל את תהליך הגאולה. אם נדייק, נשים לב כי פסוק זה הוא הנחיה של הקב"ה למשה ואהרן להציג אותו כך כשיעמדו לפני פרעה. אולם כאשר משה ואהרן עומדים לפני פרעה ההצגה היא שונה במקצת: "ויאמרו א-לקי העברים נקרא עלינו" (שמות פרק ה', ג). האות ה' א' התחלפה באות אל' ו' והמשמעות של "נקרא" שונה לחלוטין מאשר "נקרה"! מדוע שינוי זה?

ה. **מלחמת עמלק**: בספר שמות (יז, ח-טו) מוזכרת מלחמת בני-ישראל נגד עמלק ואת הביטוי "ויחלש יהושע" הרומז לפי המדרש שיהושע הביס את עמלק בעזרת הגורל. גם בחומש משנה תורה כתוב בעניין עמלק "אשר קרד בדרך ויזנב" (דברים כה, יח). הביטוי "קרד" רומז על מקריות מבחינתו של עמלק.

ו. **גורלות יום הכיפורים** : "ונתן אהרן על שני השעירים גרלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל" (ויקרא טז, ח). זהו המקום הראשון בתנ"ך בו מופיעה המילה "גורל". חז"ל (המדרש במקום וכן במסכת יומא) לומדים ומדגישים כי שני השעירים שעמדו להגרלה היו דומים ושווים לחלוטין הן במראה הן בגודל והן בצורה, ולא היה ניתן להבחין ביניהם או לזהות אחד מהם. לגביהם יש מצווה מן התורה להשתמש בגורל. מעניין הוא תיאור תהליך ההגרלה: היו מביאים שני גורלות שווים בהחלט, ומניחים אותם בקלפי (שגם הוא חובה מן התורה). מניחים את הקלפי במזרח העזרה, ומעמידים שני שעירים, פניהם למערב ואחוריהם למזרח. וכהן גדול בא לשם, והסגן מימינו וראש בית אב משמאלו, ושני שעירים לפניו, אחד לימינו ואחד לשמאלו. טרף הכהן בקלפי, והעלה גורלות "כדי שלא יתכוון ויקח". כלומר, שום תכנון או גורם אישי מסודר אינו יכול להתערב, ובחירת השעירים חייבת להיות מקרית לחלוטין. עד כדי כך שנחלקו תנאים ואמוראים אם הגורל מעכב או שאינו אלא למצוה. וההלכה היא שהגורל מעכב: כל עבודת יום הכיפורים בטלה אם השעירים אינם נבחרים על-פי הגורל. גם בספר הזוהר מודגשת חשיבות ההגרלה והיותה הכרחית לקביעת רצון ה'. חז"ל הסיקו מסקנות משמעותיות ביותר מתוצאות ההגרלה. למשל, מסופר במסכת יומא (דף לט ע"ב), כי במשך ארבעים שנה שכיח שמעון הצדיק, עלה הגורל של שעיר לה' תמיד בצד ימין, וזה היה סימן לכך שהעם הולך בדרכי ה'. אחרי מותו היה הגורל עולה פעם בימין ופעם בשמאל. בארבעים השנים האחרונות של הבית השני בתקופה בה עם ישראל היה בתחתית המדרגה, עלה הגורל של השעיר לה' תמיד בצד שמאל.

מבחן סטטיסטי פשוט מראה שהיה לחז"ל על מה להסתמך כשהסיקו מסקנות כה משמעותיות מתוצאות אלה. ואמנם ההסתברות שנקבל באופן מקרי 40 פעמים רצופות אותה תוצאה שווה ל-³⁹2. מספר זה שווה בערך ¹⁰12. כדי להדגים עד כמה קטן המספר הזה, נניח שכל יום הוא יום כיפור והכהן הגדול מבצע את הגורל אלף פעמים בכל יום ויום, הוא יזדקק לשלושה מיליון שנה בערך, כדי לקבל אותה התוצאה ארבעים פעמים רצופות. במבחנים סטטיסטיים, שמתקבלת בהם הסתברות קטנה מ-0.05 (כלומר ברמת מובהקות של 95%) נהוג לדחות את השערת המקריות המוחלטת ויש להסיק כי יש כאן "יד מכוונת".

ז. **קללות** : בקללות שבספר ויקרא מופיע שבע פעמים וכמעט ברציפות הביטוי "קרי". למשל "והלכתם עמי קרי... והלכתי אף אני עמכם בקרי" (ויקרא כו, כג-כד). בדרך כלל הפירוש הפשוט של המילה קרי הוא מרי. אולם, רבים הפרשנים המבארים את הביטוי הזה לפי שורש המקרה. למשל רש"י במקום כותב: "רבתינו אמרו עראי במקרה שאינו אלא לפרקים".

ח. **פדיון בכורות** : סיפור הפדיון מופיע בספר במדבר פרק ג' פסוקים מ-נא. הבכורות היו בין החוטאים בחטא העגל, ועל כן ניטלה מהם הזכות שהייתה שמורה להם מלכתחילה – הזכות לעבוד את עבודת ה' במשכן – וניתנה ללוויים שלא חטאו בחטא העגל. הבכורות היו מקודשים מכוח זכות זו, ולכן הלוויים היו צריכים לפדות את הבכורות מקדושתם, כלומר להחליף אותם כך שקדושת הבכורות תעבור אל הלוויים. אולם היו 22,273 בכורות ורק 22,000 לוויים (מלבד 300 נוספים, שהיו לוויים-בכורות וממילא פדו את עצמם), ועל כן 273 בכורות היו צריכים להיפדות כל אחד על ידי חמשת השקלים שיעלו ויוקדשו במקום הבכורות. כיצד בחרים מי מבין הבכורות ייפדה ע"י לוי ומי ע"י כסף? על כך מספר התלמוד (מסכת סנהדרין דף י"ז ע"ב) שנעשתה הגרלה בין כל הבכורות: משה רבנו הטיל לקלפי 22,000 פתקים שכתב עליהם "בן לוי" ו-273 פתקים שכתב עליהם "חמישה שקלים". כל בכור בחר ושלף פתק, ולפי הכתוב בו נקבע אם נפדה על ידי לוי או שנאלץ לפדות את עצמו על ידי כסף. בתלמוד הירושלמי (מסכת סנהדרין פרק א' דף י"ט הלכה ב') מציינים במיוחד שההגרלה הייתה נס, שעלו בגורל כל הפתקים עליהם כתוב חמישה שקלים, למרות שכל פתק ופתק הוחזר לקלפי.

ט. **פרשת המתאוננים** : בפרשה זו, העם מתלונן ומבקש ממשה שידאג לבשר לאכול. משה פונה אל ה' מיואש לחלוטין וטוען שלא ניתן למצוא מספיק בשר להאכיל את כל העם. תגובתו של משה מוזרה. הרי משה יודע שהקב"ה עושה ניסים! ותשובתו של ה' היא: "היד ה' תקצר עתה תראה היקר דברי אם לא" (במדבר י"א כ"ג). משה תמה על כך, שהבשר שישבעו ממנו בני ישראל יהיה מהנמצא, אבל נס גלוי הקב"ה לא יעשה, מפני שהעם אינו ראוי לנס גלוי אחרי כל תלונותיהם ומדרגתם השפלה. ולכן ה' ענה לו: "היד ה' תקצר?" האם אין לי אפשרות לבצע את מבוקשתם מבלי לגרום לחילול ה' ע"י נס גלוי?

"עתה תראה היקרך דברי אם לא" כלומר, בקשתם אכן תתמלא אבל בדרך מקרה... (עייני עוד בפירוש הרמב"ן ובפירוש אור החיים במקום).

ג. **שבעים הזקנים** : באירוע זה שהתרחש במדבר ומסופר בהרחבה במסכת סנהדרין (דף י"א ע"א), היו 72 מועמדים (6 מכל שבט) ומתוכם היה צורך לבחור 70 זקנים. השתמשו בקלפי אחת שלתוכה הוכנסו 72 פתקים (בתלמוד הירושלמי מוסבר שמספר הפתקים היה גדול יותר, אבל לדיון שבפנינו, אין זה משנה). על 70 מהפתקים היה רשום "זקן" ועל שני פתקים לא היה כתוב כלום. אמר משה לאנשים: "בואו וטלו פתקים!" כל מי שעלה בידו "זקן" אומר: "כבר קידשך שמיים". מי שעלה בידו פתק ריק אומר: "המקום לא חפץ בך, אני מה אעשה לך?"

יא. **ברכת בלעם** : "ויקר ה' אל בלעם" (במדבר כג, טז). שלש פעמים מופיע הביטוי "ויקר" בענין הקשר בין ה' לבלעם. לפי רש"י זהו לשון עראי, גנאי וטומאה. מקריות זו הייתה דרך ההתקשרות בין ה' לבין בלעם: השגחה מוסתרת לחלוטין.

יב. **מקרה לילה** : "לא יהיה טהור מקרה לילה" (דברים כג יא). נדגיש שבפסוק מיוחד זה, האות רי"ש שבמילה מקרה היא עם צירי (ולא סגול). גם כאן, ההשגחה נעלמת או מוסתרת כולה.

יג. **חלוקת הארץ** : "על פי הגורל תחלק נחלתו" (במדבר כו, נו), "צוה ה' לתת את הארץ בנחלה בגורל לבני ישראל" (במדבר לו, ב). ועוד פסוקים נוספים גם בספר במדבר וגם בספר יהושע (פרקים טו-יט) המדגישים את חשיבות חלוקת ארץ ישראל בגורל דווקא. נסביר את תהליך החלוקה לפי מסכת בבא בתרא, דף קכ"ב (ברש"י על התורה יש גירסה שונה במקצת). "ארץ ישראל לא נחלקה אלא בגורל, שנאמר "אך בגורל". ולא נחלקה אלא באורים ותומים, שנאמר "על פי הגורל" הכיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של תחומים מונחים לפניו. והיה מכוון ברוח הקודש ואומר: זבולון עולה, תחום עכו עולה עימו. טרף בקלפי של שבטים, ועלה בידו זבולון. טרף בקלפי של תחומים, ועלה בידו תחום עכו. וחוזר ומכוון ברוח הקודש ואומר: נפתלי עולה, ותחום גינוסר עולה עימו. טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו נפתלי. טרף בקלפי של תחומים, ועלה בידו תחום גינוסר. וכן כל שבט ושבט". נשים לב לפרטים מעניינים אחדים. קודם כל, שיטת המקריות המוזכרת פה היא מדעית ביותר ומונעת כל רמאות: טורפים (כלומר מערבבים) היטב את הקלפיות לפני כל בחירה, כל הפתקים דומים, והנסיון מתבצע לפני כולם. הרשב"ם מסביר: "ושני קלפי היו צריכים, אחד לשבטים ואחד לתחומין, ולימא עכשיו אני נוטל מה שעולה בידי לצורך ראובן, דא"כ אין כל החלוקה עשויה בגורל, וקרא קאמר "אך בגורל". כלומר יש צורך בגורל המקרי ביותר. והמהרש"א מוסיף: "לפי שחלוקת עוה"ז היה דבר שלא היה לו קיום נצחי, היה נחלק בגורל... אבל לעוה"ב, שיהיה חלוקה נצחית, תהיה עפ"י ה'". כלומר התערבות ה' צריכה להיות מוסוות על ידי הגורל שהוא תהליך טבעי במובן מסוים. דבר שלא יהיה בו צורך בעולם הבא.

גם כאן נבדוק את השערת המקריות המוחלטת. לשם כך נחשב את ההסתברות שתחזית אלעזר הכהן אכן עשויה הייתה להתגשם בכל הפעמים כמתואר לעיל. מן החישוב מתקבל

$$\text{ערך קטן מאוד: } \frac{1}{10^{25}} \approx \frac{1}{(479 \cdot 10^{10})^2} = \frac{1}{(12!)^2} = \frac{1}{(2!)^2} \cdot \frac{1}{(11!)^2} \cdot \frac{1}{(12!)^2}$$

כלומר, הסיכוי, שהכל יקרה כמו שהיה מנבא אלעזר הוא 1 מתוך מספר בן 26 ספרות. – מספר שהוא מעבר לכל תפיסה אנושית פשוטה (וכל זה – בהנחה שהפתקים שהוצאו לא הוחזרו. אם הפתקים אכן הוחזרו אחרי כל הגרלה, הסיכוי למאורע זה הוא קטן הרבה יותר). [הנחתי כאן כי התהליך התבצע עבור כל 12 השבטים. לפי שיטה אחרת הגורל היה רק על תשעה וחצי השבטים שנשארו בארץ, ואז, במקום $(12!)^2$ מקבלים רק $(10!)^2$ אבל המסקנה במקומה עומדת]

השערה – לגבי התגשמות תחזיתו של אלעזר הכהן – נדחית, כמובן. כדי להמחיש את סדר הגודל של מספר זה, הבה נניח, שקוף לוחץ על כפתורי מכונת כתיבה ובה ניר ריק. ההסתברות שהוא יכתוב מיד פסוק כמו "אך בגורל יחלק את הארץ" שווה בערך להסתברות המאורע שאנו דנים בו. התורה רצתה כי חלוקת הארץ תתבצע גם על פי רוח הקודש לכן היא הקפידה ליצור חיבור קדוש של סדר חלוקת הארץ משולב במקריות הגורל. מצד אחד – זהו דבר שבקדושה ("העמק דבר", במדבר ל"ו: "דבר קדושה יש בנחלת א"). ולא כחלוקת אחים, שאינו בהכרח שיהיה בגורל אלא אפשר להיות בהסכמת

אחים ורצונם, משא "כ א י"). ומצד שני – "לא בשמים היא", הכל צריך להתנהג בדרך טבעית, כדי שלא יהיו ערעורים אצל בני אדם.

3. אחרי סקירה קצרה זו, נראה לי שניתן להבין בצורה טובה יותר את משמעות מושג ה"מקרים".

נחזור לפיסקה ד': הפעם הראשונה שיש התגלות לכל העם. שאלנו על ההבדל בין הציווי "נקרה" לביצוע "נקרא". ועוד יש לשאול את השאלות הבאות:

למה בפני פרעה המטה נהפך לתנין כאשר במעמד הסנה המטה נהפך לנחש? גם אם נסביר כמו רש"י שתנין זהו נחש (או במילים אחרות נחש נקרא תנין כשהוא נמצא במים) עדיין קשה שינוי הלשון. למה בפני פרעה מדובר ב-"מופת" ובפני בני ישראל מדובר ב-"אות"? למה המכות הראשונות נעשו על ידי אהרן לעומת המכות האחרונות שנעשו על ידי משה בעצמו, ואהרן אינו מוזכר כלל?

נראה לי שהיסוד להבנת הדברים הוא בביאור המושג "קרה". כפי שראינו, הביטוי "קרה" מופיע בתורה מספר פעמים. כבר בהופעה הראשונה במעשה עבד אברהם פירוש ביטוי זה הוא ארע או התרחש. וכן בכל ההופעות האחרות של השורש "קרה". המכנה המשותף של כל פרשות אלו הוא שהאקראיות מבטאת קשר בין האדם לקונו, אבל מדובר בקשר מרוחק, עראי, מזדמן ולפעמים אף עם כוחות של טומאה.

כאשר ה' מתערב בעולם, הוא יכול לעשות זאת בצורות שונות: מהנס הגלוי לעיני כל עד להתערבות המוסתרת ביותר. כאשר ההשגחה היא מכוסה, יש בפנינו הביטוי "קרה" והמשמעות היא שיש הקב"ה מלמעלה אבל אין יודעים ואין רואים באופן ברור את התערבותו ואת פעולותיו בעולם.

ובחזרה למפגש בין משה לפרעה הקב"ה צווה על "נקרה" בלבד כי בשלב הראשון, פרעה היה צריך להכיר במציאות ה' ביקום, אבל עדיין לא כמתערב בעולם וכמנהיג היסטורי. עם זאת משה ואהרן לא רצו להציג את הקב"ה כאילו הוא מופיע בדרך מקרה אלא לכבודו של ה', הם השתמשו בביטוי חזק יותר של קריאה. דרך אגב, מעניין להשוות שינוי זה לדרשת חז"ל על המילה הראשונה של ספר ויקרא: "ויקרא אל משה". האות אל"ף של "ויקרא" כתובה כאות קטנה: ה' אכן קרא למשה אבל משה מרוב ענוותו רצה לכתוב "ויקר" ללא אל"ף, כאילו שה' מתגלה אליו באופן מקרה ומזדמן.

ועתה מהו ההבדל בין נחש לתנין? במעשה בראשית מוזכרים לראשונה הן הנחש והן התנין. התנין הוא בריאה בפני עצמה: "ויברא אלוקים את התנינים הגדולים" (בראשית א' כ"א). זה בעל החיים היחיד (חוץ מהאדם) שכתוב עליו לשון בריאה, ללא שינוי, ללא תיקון וללא יצירה. כלומר, התנין מסמל קיום האלוקים כבורא העולם בלבד. הנחש לעומתו לא נברא ואפילו לא נוצר, הוא בעל החיים שאיבד את רגליו כעונש על מעשה אכילת פרי עץ הדעת. במילים אחרות הנחש מסמל את התערבות הקב"ה בעולם באופן ממשי וגלוי לחלוטין.

ולכן, לגבי פרעה, היות והמטרה הראשונה הייתה להודיע לו על הכרת בורא עולם וקיום האלוקים (כפי שגרמז במילה "נקרה") אז בא התנין שרומז על הקב"ה כבורא עולם. אבל לגבי בני ישראל, אין כבר צורך בהכרזה שה' הוא בורא עולם, אלא המטרה שונה לגמרי והיא להודיע שה' מתערב בעולם, מטפל ומעניש ולכן בא הנחש שרומז על מידה זו של הקב"ה.

ובאותו האופן יש להסביר את הביטוי "מופת" הממחיש מסר לפרעה שרומז על דבר מיוחד ומשונה כמו בריאת העולם לעומת האות שרומז על השגחה, ברית בין ה' לעמו והבטחה שה' אכן יתערב בעולם ויבא להציל את עם ישראל מעבדות. המסר לעם ישראל שונה מהמסר לפרעה.

נזכור גם שאהרן בא לסייע למשה רבנו על מנת להודיע על קיום ה' אבל בהחלט לא על מנת להכריז על ה' כמשגיח העולם. ולכן מובן שבמכות הראשונות שמטרתן להודיע על קיום ה', אהרן הוא המבצע אבל ביחס לבני ישראל וכן לגבי המכות האחרונות בהן גם לפרעה המסר הוא כבר התערבות ישירה של הקב"ה במהלך ההיסטוריה, אהרן עוזב את המערכה ומשה רבנו בעצמו מבצע את המכות ובוה מכריז על ה' כמנהיג המתערב באופן גלוי בעולם.

לסיכום הפתרון לסתירה בין ההתגלות לחופש האדם נמצא במכשיר המקריות.

4. ברצוני להציע להבחין בין ה"מקרי" לבין "האקראי": המקריות היא האנטי-סיבתיות, הוא דבר שקורה ללא שום סיבה, בצורה אקסידנטלית. עיין למשל בספר שמואל א' פרק ו' פסוק ט': "כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו". המשמעות כאן היא: הזדמנות, בלא כוונת המכוון. המילה "מקרה" עם רי"ש סגולה אינה מופיעה בתורה, אבל היא מופיעה בספר קהלת מספר פעמים ותמיד בעלת אותה משמעות. גם אצל חז"ל "דרך מקרה" היא "דרך ארעי", ובביטוי זה עולה קונוטציה אנטי-סיבתית ולפעמים אף שלילית, כמו למשל בקללות שבסוף ספר ויקרא בהן מתבטא רעיון של ניכור וניתוק בין ישראל להשגחת ה'.

לעומת זאת, האקראיות היא מקריות רק למראית העין. טמון בה דטרמיניזם שאינו ניתן לחיזוי. **אקראיות היא מקריות מכוונת**: היא דומה לכאוס במובן המדעי של המילה: יש סיבתיות אבל כה מסובכת שלא ניתן גם באופן תיאורטי להגיע אליה. רבים הפסוקים בתורה שבהם ההשגחה מתבטאת באקראיות, לדוגמא: "הקרה נא לפני היום" (בראשית כ"ד), "אלקי העבריים נקרה עלינו" (שמות ג'). "היקרך דברי אם לא" (במדבר י"א), "אולי יקרה ה' לקראתי" (במדבר כ"ג), "והקרייתם לכם ערים" (במדבר ל"ה).

במישור היהודי-תאולוגי יש במקריות מרכיב של אי-התערבות של ההשגחה (עיין למשל דברי הרמב"ם על שליטת המקריות לבינוניים) ואילו באקראיות יש יסוד של התערבות מוסתרת של ההשגחה העליונה, מעין התגלות מכוסה בעולם הזה. האקראיות אינה שוללת השגחה, אולי להיפך היא מבקשת השגחה עליונה. העובדה שהאדם נפגש עם תהליך שלא ניתן לחיזוי, מאפשר כביכול לקב"ה להתערב במעשי העולם מבלי לפגוע (למראית העין) בחוקי הטבע. לפי חז"ל האקראיות היא חיובית והכרחית לעומת המקריות, הגם שקיימת, המבטאת מצב של קללה או לפחות מצב שהוא רחוק מהאידיאל. (בלשון הגמרא "אקראי" אינו שולל סיבתיות, ראה למשל מס' ראש השנה דף כ"ה ע"ב). נעיר כאן ששיטת גדולי הוגי הדעות החסידים שונה במקצת. לדעתם לא קיימת בכלל מקריות: השם יתברך מתערב בכל הדברים שבעולם אפילו הקטנים שבקטנים, ולכן כל מה שאין לו סיבה ברורה לנו הוא בגדר של אקראיות.

המלבי"ם מסביר (על הפסוק "והארץ היתה תהו ובהו") כי השמים לא השתנו מאז בריאתם ביום הראשון. לעומתם הארץ, למרות שנבראה גם ביום הראשון, היא דינמית ומשתנת כל הזמן. יתרה מזו, הארץ צריכה להיות כזאת עם הכח של ההשתנות כדי שיתקיים הכלל החשוב של הבחירה החופשית.

דינמיות זאת מרומזת במילים "תהו ובהו": תהו הוא המקריות, בהו הוא האקראיות והם מהווים הכוח המניע של ההשתנות והדינמיות של הטבע. וכן מוסבר בספר הבהיר: "תהו: דבר המתהא בני אדם, בהו דבר שיש בו ממש בו הוא". כלומר, תהו הוא המקריות המוחלטת שלגביה אנשים תוהים ואין בה משמעות. לעומתו הבהו הוא האקראיות כי יש בו משמעות. רעיון דומה מופיע במספר מקומות אצל חז"ל (עיין למשל מסכת חגיגה דף י"ב). וכן מובא במדרש רבה (בראשית ב', ד'): "והארץ היתה תהו, זה גלות בבל שנאמר ראיתי את הארץ והנה תהו. ובהו זה גלות מדי שנאמר ויבהלו להביא את המן...". מענין לשים לב שהמדרש מקשר את התהו עם הבלבול של בבל והבהו עם מגילת אסתר. הפסוק המובא רומז על הבהילות שהוא התחלת עשיית הנס להצלת היהודים. הרי כל סיפור מגילת אסתר, הנראה כשרשרת של מאורעות בלתי תלויים הוא מונהג מלמעלה על ידי יד מכוונת. אקראיות זו היא ההשגחה העליונה. ובאותו עניין יש להסביר את הסוגיא במסכת שבת דף פ"ח ע"א: "התנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובהו". אין לפרש את ההחזרה לתהו ובהו כהפיכת היקום וביטול מעשה בראשית, אלא כהתחלה חדשה, כנתינת סיכוי חדש לעולם על מנת שיצליח בצורה טובה יותר את היצירה שלו.

כפי שהמקריות והאקראיות הם מכשירים בידיו של הקב"ה, כך האדם, בדמות צלם אלוקים מנסה להדמות לבוראו ולהשתמש במכשירים אלו. המתמטיקאי א. בורל, בתחילת המאה העשרים, אמר שהשכל האנושי אינו יכול לחקות לגמרי את המקריות. אמנם, האדם מסוגל לבנות אלגוריתמים המייצרים מספרים מקריים על ידי הדמיות מתוחכמות המופעלות כתוכניות מחשב, אבל ניתן תמיד לגלות את המכניזם הדטרמיניסטי העומד מאחורי ההדמיה וכך לנחש את המספרים הבאים. דרגת הסיבוכיות הנוצרת על-ידי היצור האנושי לעולם לא תגיע לסיבוכיות שאנו פוגשים בטבע!

האדם (ובמידה מועטת יותר כל בעל חיים) מתדמה לבוראו גם בקיום המין. אומרת הגמרא (מס' קידושין דף ל' ע"ב): שלושה שותפים ביצירת הולד – ההורים כמובן אבל גם הקב"ה. מפגש בין זרע לביצית גורם להגדלה ולמקריות מוחלטת. מספר הצירופים השונים בין כל הגנים של ההורים הוא כה גדול שלא ניתן בכלל לתת שום חיזוי לגבי תכונות התוצאה של הזיווג הזה (חוץ כמובן מחיזוי סטטיסטי שאין לו משמעות לגבי אותו זוג הפועל להביא חיים חדשים בעולם). המספר הגדול של הצירופים מאפשר שאין שני בני אדם שווים, מאפשר גיוון בעולם ולכן גם בחירה חופשית. המשמעות של מאמר הגמרא היא שהולד הנוצר מזיווג בין איש לאשתו אינו תוצאה ממקריות אלא מאקראיות כי יש כאן התערבות מלמעלה (לאפוקי מבהמות שלגביהן הולד הוא תוצאה ממקריות מוחלטת).

מעניין לשים לב שגם המקריות וגם האקראיות הם רעיונות זרים לחלוטין לדרך החשיבה המדעית היוונית ומתוך כך לכל המדע המערבי עד המאה התשע-עשרה. ראו במושגים אלו כעומדים

בסתירה עם התרבות הרציונליסטית. בימינו כמובן, הפילוסופיה של המדע השתנתה ומשלבים איפוא את הכאוס בכל תופעה: היום הדרך היחידה להבין את הווצרות היקום ללא קיום כח עליון היא התאוריה שהוא נוצר באופן מקרי. המאמין בה' יאמר שהיקום נוצר באופן אקראי.

5. אין לחתום מאמר זה מבלי להזכיר את מושג הנס. המילה נס מקורה בדבר המתנוסס כדגל. אכן המושג של הנס מבטא אירוע מיוחד ולרוב בלתי צפוי. חלק מהוגי הדעות רואה בנס דבר מעל הטבע ואף נוגד את חוקי הטבע. אולם, לפי פרשנים אחדים ובפרט הרלב"ג (רבי לוי בן גרשון מהמאה ה-14), נס יכול לקבל תמיד הסבר טבעי, ואם מאורע נקרא בשם נס, זה מפני שהופעתו בזמן זה ובמקום זה לא הייתה צפויה. במילים אחרות נס יכול להיות מאורע שהסתברותו כמעט אפסית ולפעמים אפסית (ידוע שבמתמטיקה ישנם מאורעות אפשריים שהסתברותם אפס). כמובן שהנס הוא מושג יחסי: פלוני יקבל מאורע מסוים כנס ויסיק את המסקנות הנדרשות, ואלמוני יישאר בספקנותו או אפילו בסירובו. וכך אמנם צריך להיות: לראות את יד ה' באירוע שאינו סותר את המערכת המדעית. לפעמים ה' רוצה למסור הודעה לאדם מסוים ולא לחברו. למשל, אדם מספר שניצל בקרב ממש בנס, והוא מאמין בזה, והוא צודק. אבל חברו יכול להוכיח לו כי בסופו של דבר הצלתו הייתה צפויה – מפני שבקרב מסוג זה רק אחוז מסוים עלול להיפגע, או מכל סיבה אחרת – וגם הוא צודק.

היחסיות שבנס, גם בניסים הגלויים, היא מכוונת, והיא האנטי דטרמיניזם ההכרחי על מנת להשאיר את הבחירה החופשית לכל אדם, ולא להכריח את הכופר לראות ממש את ההשגחה העליונה. הבחירה החופשית אפשרית רק אם משלבים מקריות וסדר. סדר לבד מוביל לדטרמיניזם, ומקריות לבד מובילה להשליית החיים או לפטליזם מזרחי ולחוסר יכולת של תכנון כלשהו.

בריאת תורת ההסתברות מאפשרת התערבות והתגלות של רצונו של ה' – "האימננטיות" – בלי לפגוע בחוקי הטבע שהוא עצמו ברא (ולהיפך בשיתוף פעולה עם חוקי טבע אחרים), ומבלי לפגוע בבחירה החופשית, שהרי בלעדיה אין משמעות לשכר ועונש. יש לראות בניסים ובגורל הכרח, המכוון לתכנית הבריאה ומשלב את התנהגותו של האדם בתעודתו.

בנקודת מבט יהודית, ה' הוא שברא את העולם או במילים אחרות, הווצרות העולם נעשתה באופן אקראי. כאן מתגלה ההבדל המהותי והתהומי בין איש המאמין לבין איש הכופר: מעבר לחוקיות הטבע, האם יש מאחורי התופעות הטבעיות רק מקריות כדברי הכופר או שמא טמון בהן גם אקראיות כדברי המאמין, אקראיות המאצילה סמכות לאדם להתדמות לבוראו.